

cebalustrade. »Midt på taget står en flagstang, hvorfra Dannebrog har vajet – vistnok siden 1864. En (lysende) julestjerne, en kikkert og en geodætisk station fra 1929 fuldender udstyret«.

Hvem får ikke lyst til at bestige tårnet? Og tilsvarende kan man sige om de senere års udgivelser af Danmarks Kirker: hvem har ikke lyst til at besøge vore gamle kirker gennem »Kirkeværket«? Med forbehold for nogle knarvorne kildekritiske indvendinger og lidt andet må det slås fast at Danmarks Kirker er en fornem videnskabelig indsats som det tilmed er blevet en æstetisk nydelse af beskæftige sig med – en værdig pendant til Danmarks gamle kirker.

Tårnbeskrivelsen er – som hele bygningsafsnittet – en utrolig indsigtfuld kærlighedserklæring. Vejen op gennem dets otte høje etager giver lidt den samme lystvandringens svimmelhed som fyldte Jens Baggesen for 200 år siden da han klatrede op i Strassbourgerdomens himmelstræbende tårn. Det beretter han medrivende om i Labyrinten. Lad hans ord himmelhøjt over den by der nu rummer et europaparlament være dækkende for vort eget videnskabelige udgivelsesværk Danmarks Kirker:

Hvilken Opsigt! hvilken Udsigt! hvilken Nedsigt her!

Axel Bolvig

ERLAND PORSMOSE: Den regulerede landsby. Studier over bebyggelsesudviklingen på Fyn i tiden fra ca. 1700 til ca. 1000 e. Kr. fødsel. I-II. Odense University Studies in History and Social Sciences. Vol. 72. Odense Universitetsforlag, 1981. 550 s. 146,40 kr.

For de humanistiske projekter i 1970'erne, større som mindre, spillede tidsfaktoren – ikke mindst den magiske treårsperiode – en kolossal rolle. Forskningsrådet, som var den vigtigste sponsor, havde for få penge og måtte sørge for stadig nye hold af forskere. Frem for alt måtte man undgå, at projekter blev så institutionaliserede, at de fik en permanent karakter. Der var megen god pædagogik i dette. Forskningen blev mere målrettet, og der kom også resultater. Men der fandtes projekter, som var så omfattende, at medarbejderne stilledes over for et valg: Skulle man undlade at gå på akkord og fortsætte arbejdet ud over den forventede tidsgrænse, eller skulle man frem for alt indrette sig efter denne? Hvilken form for ansvarsbevidsthed måtte foretrækkes?

Projekt »Landsbyen«, som er i fokus her, satte ikke så store midler på spil – målt i Forskningsrådspenge; men terminen var for dette projekt alligevel så effektiv, fordi projektets to idémænd og ubetingede hovedkræfter, Torben Grøngaard Jeppesen og Erland Porsmose (Christensen),

sigtede mod licentiatgraden ved Odense universitet. De opnåede begge graden og lagde 1981 begge en publikation frem for det bebyggelseshistoriske forum, henholdsvis »Middelalderlandsbyens opståen« (anm. i Hist. tidsskr. bd. 84, 1984, s. 267 ff.) og »Den regulerede landsby«.

Da projektperioden kun var på fire år, 1975-79 (licentiatstudiet varede fra 1977 til 1980), var dette et særdeles agtværdigt resultat, så meget mere som de to bøger blev vigtige incitamenter i den bebyggelseshistoriske metodedebat og dermed levede op til den række af Odense-symposier, som de to forfattere havde lagt mange kræfter i, og hvor de havde fået problemerne drøftet med andre fagfolk fra ind- og udland; en serie af værdifulde beretninger fra disse møder så lyset. Sjælen i denne årlige symposiedebat var Henrik Thrane, der tillige sørgede for, at landsbyprojektet fik fornøden støtte – ikke alene fra Historisk institut ved Odense universitet, men også fra Fyens stiftsmuseum. Det odenseanske forskningsmilieu har været klart inspirerende for dette som for mange andre projekter.

Porsmoses bog, som skal tages op til analyse og vurdering i denne anmeldelse, er resultatet af et meget betydeligt arbejde, faktisk en kæmpemæssig præstation, når man tager projektets varighed i betragtning. Sammen med Jeppesen har han for så vidt levet op til projektets meget krævende titel, »Landsbyens opståen og udvikling«. Men de to forfattere tilsigtede – naturligvis – ikke en generel behandling af et så uoverskueligt emne. Deres forskning gjaldt realiter øen Fyn, som hermed blev gjort til genstand for den – målt i areal og population – mest omfattende danske regionalanalyse i punktundersøgelsernes årti par excellence, 1970'erne. Vel fra Det nordiske Ødegårdsprojekt har Porsmose overtaget betegnelsen *uo*, der især i Sverige har været benyttet som forkortelse for »undersøgelsesområdet«, den region, hvor man har hentet de erfaringer, hvorudfra man eventuelt også kan drage generelle slutninger. Tilsvarende projekter har normalt flere *uo*; her har man kun eet, som så til gengæld er stort.

Jeppesens og Porsmoses bedrift er vel først og fremmest, at de har givet Fyns Land den placering i bebyggelseshistorien, som ældre forskere – nok ikke mindst Aksel E. Christensen – kunne have undt den danske kerne, og som også må tilkomme denne. Perspektivet er først og fremmest dansk, men tillige skandinavisk (Sten Skansjö: *Söderslätt genom 600 år*, 1983, s. 76-78, 125 f., 140-146) og nordeuropæisk (Jeppesen, s. 123-135). Projektets ambitionsniveau er højt (»Fra Arup til Porsmose« (Jeppesen, s. 137 – Skansjö, s. 137 – sidetallet er faktisk det samme!)); men det er projektets fynske resultater, der må tælle – i alt fald i nærværende sammenhæng.

Et af de vigtigste krav, man stiller til en skriftlig besvarelse eller afhandling i universitetsregie, er vel, at studerende eller kandidat er godt inde i forskningssituationen omkring det pågældende emne. Her står Porsmose stærkt. Han er meget belæst og behersker i imponerende omfang den hidtidige forskning; men han har tillige taget personligt stilling til den omfattende litteratur vedrørende Danmarks bebyggelsesudvikling indtil 1688. De historiografiske oversigter er fyldige og gode; de viser bestemt ikke noget tegn på, at tiden har været knap. F. eks. har Porsmose på et område, hvor anmelderen skulle være velbevandret, med omtalen (s. 31) af C. Christensen Hørsholm: *Agrarhistoriske Studier I*, 1886, føjet nyt til min Forskningsrapport for Danmark, 1972 (Det nordiske ødegårdsprojekt. Publikasjon nr. 1), anført s. 365 hos Porsmose. Forfatterens omtale af sine forgængere kan være noget flot, men ingenlunde uden forståelse og anerkendelse, især for den nyere forsknings vedkommende; men også ældre forskere har han læst med både respekt og sympati, således foruden C. Christensen Hørsholm tillige J. A. Fridericia, Henrik Pedersen og Johs. Steenstrup.

Mindst retfærdig er Porsmose e.m.m. over for stednavneforskningen, som han og Jeppesen anser for deres hovedmodstander, p.gr.a. dens hævdevundne opfattelse (som det fynske projekt bryder med), at navnene fra starten har været knyttet til bestemte lokaliteter, som de betegner den dag i dag. Dette får bl.a. betydning for en mulig arkæologisk datering (se Porsmose, s. 162f.). Det er, mener jeg, ikke berettiget at give sprogligt uddannede stednavneforskere skylden herfor. De har jo i denne henseende måttet regne med, hvad tidligere historikere, arkæologer og geografer er nået frem til. Derimod må det naturligvis være til gavn også for navneforskningen, at stedkonstansens grænser nu bliver udforsket, og det er nok heller ikke nogen skade til, at Christian Lisse har påpeget vitterligt forekommende tilfælde af navneskift (*Festskrift til Kristian Hald*, 1974, s. 177-127).

I sin forskningshistorik afslører Erland Porsmose en selvstændighed og – trods visse unoder – også en modenhed, som han ikke kan have lært af en universitetsvejleder. Måtte disse egenskaber bringe ham vidt! Man får mindelser om moderne akademisk tankegang, når han (s. 12ff.) fører (samfunds)relevansen i projektarbejdet på bane; men her har Porsmose en overraskelse til læseren: han konverterer landsbyens fang eller mark til dens »ressourceområde« og tager således skridtet fra agrarforfatninger til agrar-økonomi i vid forstand, fra strukturel til produktionsbetonet integration af bebyggelsen i det jordareal, der var dens eksistensgrundlag. Og så spiller Porsmose et trumfkort ud: Medens ældre forskere har udført et sisyphos-arbejde med detailler, der til syvende og sidst ikke har så megen

relevans i just denne sammenhæng, præsenterer han på ét bræt et totaludbytte af modelbøgerne fra Fyn 1684 (markbøgerne 1682), altså af en bedre udgave af matriklen 1688. Det drejede sig om en population på 13 herreder (s. 56), 174 landsogne (s. 57), 551 landsbyer (bl.a. s. 145) og 7097 gårde (s. 60f.). Hvordan er dette muligt? Det er det heller ikke; men det skal vi vende tilbage til senere.

Ikke siden Henrik Pedersens tabelværk (De danske Landbrug, 1928, repr. 1975) har man oplevet en sådan overflod af matrikeltabeller, hvortil her føjes talrige kort og diagrammer, alle overskuelige og let tilgængelige. Medens Henrik Pedersen på landsplan måtte koncentrere sig om ret få aspekter, nemlig de vigtigste, bebyggelsernes og ejendommenes antal, størrelse og lokale fordeling, samt besiddelsesforholdene, behandler Porsmose foruden disse emner tillige en lang række regionale nuancer, bl.a. det naturgeografiske grundlag (ikke statistisk belyst), bebyggelsestæthed, ressourcefordeling, marksystemer (ikke statistisk belyst), høstudbytter, forholdet mellem eneste gård og landsby, mellem større og mindre landsbyer, mellem gårde og huse, hovedgårdes og købstæders rolle osv. osv. Undersøgelsen er metodisk velfunderet og meget detailrig; dog er analyserne stort set foretaget på sogneplan og bl.a. på kortene af pædagogiske grunde yderligere simplificeret, hvilket kan medføre ulemper. Og hvad munder det hele så ud i? Det ser vi i konklusionen, der (s. 157f.) inddeler øen Fyn i slette- og skovbygderne og kyststrækningerne.

Inddelingen af en landsdel i skov- og sletteegne er tidligere blevet foretaget for Skånes og Sjællands vedkommende (Porsmose, s. 91). Også på Fyn er der tradition for en sådan bygdeforskelse, som iøvrigt er ganske evident, i denne bog endda mere veldokumenteret end før set: Skovbygderne havde relativt beskedne agerarealer, men til gengæld skov og cng; gårdene var ret små og ofte enestegårde. På Sletten fandtes meget agerland, men få alternative ressourcer; gårdene var relativt store, og landsbybebyggelsen dominerede.

På mig virker kyststrækningerne mindre homogene end de to andre bygdeformer. Ganske vist udmærkede visse kystområder sig, som Porsmose (s. 158) anfører, især ved store landsbyer – dette gjaldt bl.a. kysten ved Svendborgsund; men når han tilføjer: »... tillige med en udpræget mangel på torpdannelse ud til kysten«, bliver jeg nødt til at minde om, at han (s. 126, se også kortet s. 125) har understreget, at »særlig Vestfyn er præget af en meget tæt torpbebyggelse på tværs af bebyggelsesfrekvensskellene, og iøvrigt også på tværs af bonitetsfordelingen« – denne karakteristik gælder i alt fald tildels også selve Vestkysten. Her savner jeg for en gangs skyld et kort (måske også nogle flere tal), og det forekommer

mig, at udarbejdelsen af et sådant – først og fremmest for kystegnenes vedkommende – måtte kunne bringe forfatteren i vanskeligheder. Hvor langt ind i landet gik kystbygden? Jeg mener snarere, at Vestfyn må anses for en særlig bygd, og at det måske i det hele taget er problematisk at regne med en fælles kystbygd. Selv skriver forfatteren, at kystområdet havde »meget varierende opdyrknings- og bonitetsforhold«, men tæt bebyggelse (s. 158).

Fra 1682 slår Porsmose en baglæns saltomortale tilbage til Vikingetid – med fortsatte hop tilbage til Folkevandringstid. Kunststykket har været forsøgt før, først og vel ikke dårligst af Johs. Steenstrup, hvis »kombination af bebyggelsesstatistik og stednavne« også af Porsmose (s. 160f., 191) anses for et gennembrud i bebyggelsehistorisk forskning. Der er i Porsmoses konklusioner indbygget den svaghed, der står i indlysende forbindelse med hans arbejdssituation, at hans kendskab til matrikelarbejderne, når bortses fra 1664-matriklen, kun i beskedent omfang er primært. Det er ved retrospektion ikke alene en fordel, men en uomgængelig nødvendighed, at forskeren selv behersker de grundlæggende kildekomplekser, hvor gigantiske de end er, og her kommer Porsmose uhjælpeligt til kort. Hans indsigt i markbøger og modelbøger bygger i afgørende grad på andre, hvilket ikke gør så meget i en orienterende oversigt, men er en alvorlig hindring, når der tilstræbes en dybtgående tolkning. Signifikante detaljer har været skjult for ham. Selve valget af modelbøgerne som hovedindgangen til Christian 5.'s matrikel er jo ganske vist velmotiveret til studiet af netop ressourceområderne, men skyldes uden al tvivl, at Finn Stendal Pedersen med vistnok helt usædvanlig largesse har stillet sit på EDB indkodede fynske modelbogsmateriale til rådighed for Porsmose (se bl.a. s. 44. – Jfr. FSP: Koder og suppleringslister til EDB-kildeudgave af modelbøgerne fra Fyn 1682-87, 1976), så denne har kunnet jonglere med det som anført. Det er jo korrekt, at modelbøgerne bør foretrækkes for den endelige matrikel; men allerede i modelbøgerne er der som bekendt foretaget en sigtning, og jeg kan ikke se, at det er dem, der bør foretrækkes som grundlag for studiet af landsbyen som institution. Det er nok i markbøgerne, at løsninger ligger og venter. Hermed skal ikke være sagt, at Porsmose ikke kender markbøgerne, naturligvis ikke, men nogen dyb indsigt kan der efter det foreliggende ikke være tale om. Også i relation til markbøgerne har Porsmose haft leverandører, særdeles agtværdige sådanne, nemlig Henrik Pedersen og Karl-Erik Frandsen. For Henrik Pedersens vedkommende har han ikke slået sig til tåls med de trykte tabeller, men har udnyttet Pedersens forarbejder i Rigsarkivet, specielt med henblik på sin gennemgang af besiddelsesforholdene 1682 (s. 109ff.). Fra Karl-Erik Frandsen er

hentet kort over marksystemer, dels i enkelte sogne (se s. 179, 181), dels – på sognebasis – på Fyn som helhed (s. 106f.). Så vidt så godt!

Det er Porsmoses kongstanke, men ikke hans påfund, at den middelalderlige landsbystruktur (»den regulerede landsby«) går tilbage til tiden ca. 1000-1100, men ikke længere, omend visse stednavnetyper er ældre. Han tænker sig da, at stednavne fra før Vikingetid vel er bundne til bymarken (»ressourceområdet«), men ikke til samme bytomt. Dateringen af stedkonstansen bygger dels på projekt »Landsbyens« arkæologiske undersøgelser, dels på Porsmoses retrospektive historiske analyser, i bredere forstand også på C. J. Beckers og hans efterfølgeres arkæologiske bopladsforskning. En tydelig inspiration har Jeppesen og Porsmose modtaget af Aksel E. Christensens arbejde *Vikingetidens Danmark*, 1969, hvori forfatteren klart påpeger såvel modsætningen mellem det arkæologiske traditionsbrud og den ældre stednavnekronologi (s. 37 etc.) som den middelalderlige landsbys opståen i tilknytning til navnene på -by og -tofte (s. 58-60. Christensen henviser især til Bengt Holmberg: *Tomt och toft som appellativ och ortsnamnselement*, 1946). Selve betegnelsen »Den regulerede landsby« ses anvendt s. 58 hos Aksel E. Christensen. Når dette er sagt, må det imidlertid fremhæves som Porsmoses egen fortjeneste, at det er ham, der har kombineret faktorerne stednavn/ressourceområde, omend tilløb nok kan øjnes i stednavneforskning, vel især Kristian Halds publikationer (*De danske Stednavne på -um*, 1942, s. 41. – *Vore Stednavne*, 1965, s. 44f.). Porsmose er ganske vist ikke gået dybt ned i denne problematik (se s. 163, 189) – som andetsteds (f. eks. s. 455) fremlægger han en »råskitse«; men her har han virkelig givet bebyggelsesforskningen stof til eftertanke, og udfordringen skal nok blive taget op.

Erland Porsmose forestiller sig (s. 455) Vikingetidens »regulerede landsbyer« på -by og -tofte anlagt i militært øjemed og det organiserede dyrkningsfællesskab ret hurtigt derefter spredt til den øvrige bebyggelse i forbindelse med ledingsordningens gennemførelse. Ingen af disse to antagelser kan bevises. Hvad angår landsbyerne på -by og -tofte, savner vi enhver viden om deres struktur og funktion, hvilket Porsmose (s. 462) erkender. Heller ikke disse byers militære karakter findes der noget belæg for, og det er ganske påfaldende, at hverken Porsmose eller Jeppesen har forsøgt at nærme sig en analyse – arkæologisk, ejendoms historisk eller kulturgeografisk – af de fynske byer på -tofte eller på -by. Her kan anmelderen måske bidrage med en lille håndsrækning fra Falster: Det viser sig, at krongodset ca. 1255 if. Falsterlisten har spillet en betydelig rolle i landsbyer med navne på -by, ialt i 9 eller 10 af sammenlagt 15 byer af denne type, medens kronens gods i falsterske landsbyer med andre

navne, bl.a. på -lev og -torp er relativt langt svagere repræsenteret. Byer på -tofte kendes i historisk tid kun i to tilfælde på Falster, nemlig Systofte og Bruntofte, hvor kronen ikke stod så stærkt ca. 1255. Bl.a. denne omstændighed kan bidrage til at rejse spørgsmålet: Hvorledes var relationerne mellem landsbyerne på -by og på -tofte?

Man må medgive Porsmose, at kronens talmæssigt set særlige forhold til navnene på -by, som det fremtræder på Falster i højmiddelalderen, kunne indicere, at han og Jeppesen på dette punkt nærmere sig realiteterne; men det ville naturligvis være godt med et mere fyldigt materiale. Om Porsmose i Vikingetidslandsbyernes *struktur* fremover vil kunne finde noget holdepunkt for sin teori, er uvist. Vor viden er i denne henseende nærmest negativ fordi Vorbasse i Østjylland, vel fra 4. århundrede, allerede synes karakteriseret af tofter, og hvis man om Ladby, hvis udskiftningskort (original II) pryder omslaget på begge de fynske licentiatafhandlinger – desværre ikke ledsaget af nogen strukturanalyse – anvender karakteristikken »reguleret by«, må den uvildige læser fastslå, at dens »grundplan« står i diametral modsætning til den militære præcision, der kendetegnes de danske Vikingeborge. Og Ladby er ikke noget enestående tilfælde. Landsbyerne omkring Trelleborg, der ligesom Ladby i 1600-tallet lå i et trevangsbrugsområde, var ligeledes uregelmæssige, omend ikke i lige så høj grad. Helt uanvendelige til Jeppesens og Porsmoses formål er formentlig de fynske byer, der ikke havde tofter, og det var mange, skriver Karl-Erik Frandsen (Fortid og Nutid XXX, 2, 1983, s. 137). Det havde set fra anmelderens synspunkt været nærliggende, hvis Porsmose og naturligvis også Jeppesen i alt fald havde taget stikprøver i de fynske bytofters udbredelse og struktur, som er vital for dem begge – og vel at mærke ikke alene i det østfynske trevangsbrugsområde, hvortil de har henlagt deres projekterede mikroanalyser. Vestfynske egne burde også undersøges. Forskning af denne art kræver imidlertid, at markbøgerne inddrages.

»Landskifteanalyser ud fra markbøger har i mange tilfælde givet værdifulde bidrag til belysning af den enkelte bebyggelses udvikling«, skriver Porsmose, der her først og fremmest må tænke på Karl-Erik Frandsens indsats, s. 169; han tilføjer imidlertid: »men metoden er så arbejdskrævende, at den kun bør anvendes på sogneniveau...«. Noget sådant er vel da påtænkt, men endnu ikke realiseret. I dette tilfælde har forfatterens bopæl vest for Storebælt nok spillet en rolle. Det havde ellers ikke været ilde med nogle markbogsanalyser, der sikkert havde givet Porsmoses frodige fantasi stof – ikke mindst marknavnestof – til eftertanke, især i relation til projekt »Landsbyens« udgravninger. Det er netop kombinationen markbog (udskiftningskort) – udgravning, der frem for

alt har været grundlaget for Ødegårdsprojektets endnu upublicerede resultater vedrørende Gammelbyerne på Falster.

Porsmose har imidlertid et kort på hånden, som hurtigere lader sig spille ud, nemlig »Administrativt-retrospektive studier« (s. 169). Disse undersøgelser gælder herreds- og sogneinddelingen, fortrinsvis den sidstnævnte, anskuet i relation til de 1682 forekommende stednavne (herved forstås hos Porsmose altid bebyggelsesnavne). Navnene lader sig i væsentlig grad fordele regionalt, således Vikingetidsnavnegrupperne. Det er påfaldende, at -bøllenavnene især findes koncentreret i det Vissenbjergske enkeltgårdsområde, medens -toftebyerne (efter min beregning 8 af ialt 26) først og fremmest gør sig bemærket i Båg herred (s. 173, jfr. kort s. 120). Da der her tillige er god repræsentation af -by-navne, er det mig en kilde til undren, at projekt »Landsbyen« ikke har gjort mere ud af dette herred.

På baggrund af et grovdateret stednavnemateriale bringer Porsmose (s. 173) som anført sognestrukturen ind i billedet. Selve tanken om afstanden fra kirke er ikke ny; men Porsmose giver den en original udformning. Analysen omfatter de 565 landsbyer og 174 landsogne på Fyn, som de efter det foreliggende var placeret 1682.

Porsmose sætter kirkens beliggenhed i relation til bebyggelserne efter navnenes kronologiske gruppe og kan iagttage, at byer ældre end tiendens indførelse ca. 1100 stort set var (og er) placeret nærmere sognekirken end nærmeste nabokirke, hvorimod især de små torper og rydningsbyerne lå dårligere for sognekirken. Porsmose slutter heraf, at sognestruktur og kirkebyggeri på Fyn var tilendebragt ved år 1100 – samt det i nærværende forbindelse relevante, at den ældste stednavnegruppe og Vikingetidsgruppen har stedskontinuitet tilbage til samme tidspunkt, i hvert fald (s. 175f.). Han regner med fugleflugtslinje (s. 175) og når således til en normalafstand på 3-4 km mellem kirkerne (s. 176). Om kirkebygningernes alder er der ikke tale; metodens logik antages vel at gøre dette overflødigt.

Porsmoses på dette grundlag foretagne datering af de ældre landsbyers stedskontinuitet til år 1000 +/- 100 år forekommer ikke anmelderen bindende. På Falster overskred bebyggelsernes flytning o. 1300 kun i enkelte tilfælde nogle hundrede meter, og fra Horns herred kendes der eksempler på flytninger af tilsvarende størrelsesorden. Dette rent bortset fra, om argumentet med kirketomternes formodede alder nu også er så holdbart, som forfatteren regner med. Det kan derfor ikke undre mig, at Porsmose (s. 176) trods alt må falde tilbage på projekt »Landsbyens« arkæologiske undersøgelser, dette dog næppe på fuldt forsvarlig måde. Som Sten Skansjö skriver: »Hans (Porsmoses) anknýtning av bebyggelse-

omlægningen till riksbildningsprocessen kræver obetingat att de arkeologiska resultaten i dateringshänseende pressas i riktning mot tiden omkring år 1000»; den bredere ramme er tiden »från 900-talets slut till 1200-talets början« (Söderslött genom 600 år, 1983, s. 145). Et blik på Jeppesens grafiske fremstilling (Middelalderlandsbyens opståen, s. 119) viser, at der – arkæologiske finesser ufortalt – nok i de fleste undersøgte tilfælde kan føres en spinkel tradition tilbage til år 1000, men en mere sikker tradition kun i tre tilfælde; oftest ophører sikkerheden ved år 1200 eller senere. Porsmoses tolkning har derfor decideret prægnant karakter. C. A. Christensen udleder af det materiale, han finder hos Jeppesen, at byvandringerne i de fleste tilfælde først ophørte omkring år 1200 eller senere (Historisk Tidsskrift bd. 83, 1983, s. 29). Den sidstnævnte konklusion kan på ovennævnte baggrund nok have noget for sig, så meget mere som en række byflytninger på Falster med sikkerhed kan dateres til ca. 1300 eller endnu senere, hvilket Jeppesen ganske vist (s. 146) anser for en undtagelse. Andre sene flytninger er iagttaget i Horns herred, hvor de efter det foreliggende er en undtagelse. Alt i alt er det ikke min opfattelse, at de vandrende byer nødvendigvis overalt blev stedskonstante i løbet af kort tid. Flere omstændigheder kunne tale for regionale forskelle på dette punkt som på så mange andre. Derfor er jeg heller ikke tilbøjelig til i denne sag så stærkt at holde på et offentligt eller kongeligt initiativ af hensyn til ledingen. Lokale – praktisk betonedehensyn er lige så sandsynlige. Det er imidlertid overordentlig vigtigt og glædeligt, at hele denne diskussion er kommet i gang. Projekt »Landsbyen« har rejst den. Falsterundersøgelsen vil forsøge at bidrage til den.

Til det foregående må endnu føjes, at Porsmoses behandling af udflyttertørper og -gårde og hans gennemgang af ejerlavenes størrelse og bonitet efter stednavnetype (s. 177-190) ikke tilfører nyt stof af interesse for hovedproblemet; men han har i de pågældende afsnit gjort forskellige interessante iagttagelser, bl.a. om -lev-byernes særpræg (s. 190). Porsmoses sammenkædning af stedkonstansens og vangebrugets alder kræver en nøjere stillingtagen end det er muligt at fremlægge i denne anmeldelse. Det er min hensigt ved lejlighed at præsentere mit materiale om dette. Jeg kunne tænke mig, at min foreløbige konklusion, som ikke bygger på min tidligere forskning om emnet, måtte nærme sig Porsmoses opfattelse (se herom s. 452), dog måske ikke i kronologisk henseende.

Som helhed kan jeg ikke anse Porsmoses forskningsstrategi med henblik på datering af bebyggelsernes stedskontinuitet for vellykket. Jeg ville ikke hvis det havde været mig, have forceret en konklusion, som må blive en belastning fremover. De mikroplansundersøgelser, der flere steder (s. 392, 450) stilles i udsigt, burde naturligvis have været foretaget

først. Ydermere må det være af vigtighed, at et vestfynsk mikroplanområde stilles over for et østfynsk. Den valgte fremgangsmåde kan benyttes til en på kort sigt udarbejdet oversigt, en eksamensopgave, om man vil, men ikke til en publikation af vægt. Man bør ikke spænde vognen foran hesten. Da projekt »Landsbyen« startede, var det med en spændende metode af fortrinsvis arkæologisk karakter; men omend man også i den historiske afdeling var blevet på mikroplanet, f. eks. og især med inddragelse af markbogsundersøgelser, dette i fortsat samvirke med arkæologien, kunne man godt alligevel have draget mere generelle slutninger. Det er nu mit håb, at mikroplansundersøgelserne må blive gennemført omhyggeligt, fordomsfrit og med skyldig hensyntagen til Karl-Erik Frandsens i mellemtiden udkomne store arbejde Vang og tægt. Studier over dyrkningssystemer og agrarstrukturer i Danmarks landsbyer 1682-83, 1983.

Indførelsen af landsbyens stedspermanens i Vikingetid eller begyndende Middelalder er ikke ensbetydende med, at landsbyens dynamik efter Porsmoses opfattelse nu var udtømt. Han giver talrige eksempler på det modsatte, efter min opfattelse betydeligt mere veldokumenterede end behandlingen af landsbygrundlæggelsen.

Dette gælder dog ikke påvisningen af øde landsbyer, der på Fyn er ganske særligt afhængig af marknavnestoffet (nemlig for Middelalderens vedkommende), altså af markbøgerne 1681-83, som Porsmose jo ikke har fordybet sig meget i. Forfatterens hovedkilder i dette vigtige anliggende er Danmarks Stednavne og Trap (s. 376, 383), omend han tillige har udført betydningsfuld primærforskning, som jeg skal vende tilbage til. Som bekendt er stednavneforskerne for Fyns vedkommende begyndt foruden bebyggelsesnavnene tillige at udgive marknavnene, nemlig med Sunds herred, hvis publikation i 1970 Porsmose ikke i tide er blevet opmærksom på (s. 494 note 2). Det store materiale i dette bind giver et indtryk af, hvad der fra markbøgerne kan hentes om *hele* Fyn, bl.a. vedrørende Gammelbyerne. Efter andres og egne erfaringer fra det nordiske Ødegårdsprojekt ville jeg ikke have vovet på et så spinkelt grundlag at publicere et kort, som det Porsmose viser s. 383 over middelalderlige landsbynedlæggelser og Gammelbyer. En henvisning til Lis Weises og Karl-Erik Frandsens Noter til kartografisk fremstilling af nedlagte bebyggelser samt bebyggelsesindicerende stednavne (DNØ Arbejdsrapport 1972-73 nr. 18 F) kan tjene til orientering; hertil kan føjes talrige indlæg fra Christian Lisses hånd, ligeledes vedrørende Falster. Om metodiske problemer angående det overleverede marknavnestof i ødegårdsforskningen se Hornsherredundersøgelsen, 1977, s. 20f., 310f. Jeg må erklære mig skeptisk over for konklusioner draget på grundlag af

dette kort, når bortses fra enkelte ødelægningsgrupperinger, først og fremmest ved grænsen mellem Vindinge og Gudme herreder. Når dette er sagt, må det også anføres, at forfatteren selv har ydet primære bidrag til ødeby- og især Gammelbyforskningen, hvortil han har hentet materiale fra kirkeregnskaber, herredsbøger 1690, samt en enkelt markbog, nemlig for Herrested sogn, Vindinge herred. Han har herved kunnet supplere materialet i Danmarks Stednavne (s. 379-383).

Porsmose har generelt sin styrke i det fynske kildemateriale fra tiden 1400-1664. Dette behersker han i en sådan grad, at han formentlig kan give et tilnærmelsesvis komplet billede af ødelægningen i Nyere tid (se kortet s. 335 over landsbyer lagt under hovedgårdsdrift). Fra den omtalte periode har han (næsten) alle kilder med, skattemandtal, præsteindberetninger, matriklen 1664, jordebøger, skøder og skifter, tingsvidner etc. Det kan derfor ikke overraske, at gårdnedlæggelserne til fordel for hovedgårde viser sig at være væsentlig flere end af Gunnar Olsen (Hovedgård og Bondegård, 1957, s. 187-192) beregnet, simpelthen p.gr.a. Porsmoses alsidige udnyttelse af kilderne. Forfatterens vurdering af sin forgængers arbejde (se også Erland Porsmose: Landsbynedlæggelser og hovedgårds-ekspansion på Fyn, En studie i sammenhængen mellem problemstilling, metode og registrering. Histor. Tidsskr. Bd. 78, 1978, s. 437-453) er metodisk interessant og har også til resultat, at han stort set ikke mener at kunne supplere Gunnar Olsens nedlæggelsestal for *landsbyer* (s. 334), en for den afdøde landsarkivar ganske smuk konklusion.

En omstændighed, der i særlig grad har haft Porsmoses interesse, er forskydningerne mellem bebyggelserne i de fynske bygdetyper. Det er på forhånd velkendt, bl.a. fra mageskiftebesigtigelserne, at skovgods ansås for mere værdifuldt end slettegods, ligesom flere historikere har peget på hovedgårdens forkærlighed for ådale og skovegne. Porsmose yder på dette punkt et meget værdifuldt supplement til bygdeforskningen. Forskellen lå i 1600-tallet ikke i skovbygdens agerland, der kunne være »ond og skarp« (s. 293), men i dens alternative ressourcer. Det interessante er imidlertid disse forholds indvirken på bebyggelserne: Forfatteren viser, at den midtfynske slette, der overvejende var krongods, var så at sige tømt for hovedgårde og præget af bebyggelsesstabilitet (s. 257-269). Derimod blomstrede de adelige hovedgårde (s. 332f.) især i skov- og engbygder (Sydøstfyn!), ikke sjældent fulgt op af et ekspansivt antal enkeltgårde (s. 299). Vestfyn var fattigt på hovedgårde. Generelt for perioden var et eksplosivt stigende antal huse, ikke mindst ved kysten, hvor fiskeriet ses at have spillet en væsentlig rolle.

Efter anmelderens opfattelse er denne bygdebestemte vurdering af bebyggelsesudviklingen – her ganske kort opsummeret – forfatterens

mest betydningsfulde landvinding. Den vil givetvis have interesse for andre landsdele, ikke mindst øst for Storebælt. Det ville efter min mening være til stor gavn for den agrarhistoriske forskning, hvis lignende studier kunne tages op andre steder. Behandlingen af et emne som egaliseringen synes der ikke at være kommet slet så meget ud af.

Som det ses, refereres der i det foregående ikke til 1662-matriklen. Det må også medgives Porsmose, at 1664-matriklen bedre lader sig sammenligne med 1684-tallene; men trods mangler ved 1662-matriklen er det på den anden side den, der som påvist af Karl-Erik Frandsen meningsfyldt kan sættes i relation til den ældre landgildeudvikling. Dette bør man i fremtiden mærke sig, også på Fyn.

Erland Porsmoses store værk har høstet mange lovord, i denne anmeldelse noget færre, hvilket jeg oprigtigt beklager. Det er en skam, at forfatteren ikke valgte i første omgang at koncentrere sig om perioden 1500-1664 (1684), hvorfra det fynske materiale er righoldigt og veludnyttet. Jeg håber meget, at de stipulerede mikroanalyser – som anført gerne såvel en vestfynsk som en østfynsk – senere kan give fastere grund under fødderne for middelalderens vedkommende.

Svend Gissel

SVEND AAGE CHRISTENSEN og KNUD RASMUSSEN: Politikens Ruslandshistorie indtil 1689. Rigets oprindelse. Kbh., Politikens Forlag, 1983. VIII, 235 s. 108 illustrationer og plancher, 16 kort. 298 kr.

HANS BAGGER og BJARNE NØRRETRANDERS: Politikens Ruslandshistorie 1689-1917. Reformer og revolution. Kbh., Politikens Forlag, 1983. 261 s. 103 illustrationer og plancher, 8 kort. 298 kr.

Vor gamle og nu igen så moderne kritiske autoritet, Georg Brandes lod i *Emigrantlitteraturen* denne påstand slippe løs: »Og her i dette land (Italien, C.S.), hvor paa saa mangt et Sted, f.eks. paa Forum, en Kvadratalen har en større Historie end hele det russiske Rige« (Saml. Værker, IV, s. 126). At det ikke blot skulle være en flot bemærkning fremgår af, at Brandes i sin ellers så fortræffelige *Indtryk fra Rusland* (1888) frejdigt gentager postulatet og karakteriserer det som »næppe nogen synderlig Overdrivelse« (Saml. Værker, X, s. 313). Han havde da ikke blot oplevet Rusland, men også læst adskilligt om rigets historie.

Om det er denne suffisante holdning, der har forårsaget, at den eneste Ruslandshistorie, vi havde på dansk, var Alex Thorsøes oversættelse i 1895 af den franske historiker Alfred Rambauds *Histoire de la Russie*, er vel tvivlsomt. Men man kan med forfatterne til den foreliggende Ruslandshi-